

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA KREDİT AKTİVLİYİNİN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Anar Allahverdiyev

Qərbi Kaspi Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: anar.allahverdiyev300@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan bank sistemi təhlil edilmiş, onun formalaşması və inkişaf tarixi öyrənilmişdir. Ölkədə kreditləşmə vəziyyətinə baxılmış və kreditlərin illər və sahələr üzrə strukturu verilmişdir. Aparılmış təhlillər üzrə bəzi konkret nəticələr alınmışdır.

Açar sözlər: kredit, kredit siyasəti, kredit aktivliyi, əsas kapitala investisiyalar, pul multiplikatoru, pul aqreqatları.

CHARACTERISTIC FEATURES OF CREDIT ACTIVITY IN AZERBAIJANI ECONOMY

Anar Allahverdiyev

Western University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The paper analyzes the Azerbaijani banking system, the history of its formation and development. The lending situation in the country was reviewed and the structure of loans was given by years and sectors. Some concrete results were obtained from the given analysis.

Keywords: credit, credit policy, credit activity, investment in fixed assets, money multiplier, monetary aggregates.

ХАРАКТЕРИСТИКИ КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Анар Аллахвердиев

Западный Университет, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется банковская система Азербайджана, история ее становления и развития. Проанализирована кредитная ситуация в стране, и дана структура кредитов по годам и секторам. В результате анализа получены некоторые конкретные результаты.

Ключевые слова: кредит, кредитная политика, кредитная активность, инвестиции в основной капитал, денежный мультипликатор, денежные агрегаты.

1. Giriş

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklər etmək zərurəti ilə üzləşdi. Hər şeydən əvvəl iqtisadiyyatda yeni sahə və sektorlar yeni prinsiplər əsasında qurulmalı və onların fəaliyyəti təşkil olunmalı idi. Belə sektorlardan biri də bank sektoru idi. Normal fəaliyyət prinsiplərinə əsaslanan bank sistemi olmadan nə iqtisadi islahatlar aparmaq, nə də ki, iqtisadiyyatda dinamik inkişafa nail olmaq mümkün deyildir. Müstəqil bank sisteminin yaradılması 11 fevral 1992-ci il tarixinə təsadüf edir. Həmin tarixdə ölkədə Milli Bank yaradıldı, sonra isə bu sistemin təsisatlarının yaradılması və fəaliyyətini tənzimləyən "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" və "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" qanunlar qəbul edildi. Həmin dövrdə rublla yanaşı, milli valyuta olan manat tədaviyə buraxıldı [1, s.161].

Ölkədə həmin dövrdə iki pilləli, liberal bazar prinsiplərinə əsaslanan, birinci pillədə Mərkəzi Bank, II pillədə isə kredit təşkilatları olmaqla yeni bir sistem yaradıldı. Bu sistem

bazar şəraitində fəaliyyət göstərən ölkələrdə mövcud olan bank sistemləri kimi ənənəvi vəzifə və funksiyaları yerinə yetirməyə başladı. Həmin vəzifələrdən biri də ölkə iqtisadiyyatının kreditləşdirilməsi idi. Məlum olduğu kimi müstəqil bank sisteminin fəaliyyətinin əsas aktiv dövrü ölkə iqtisadiyyatına küllü miqdarda beynəlxalq kapitalın axınları daxil olduqdan sonra başlandı.

2. Azərbaycan iqtisadiyyatında kreditləşmə əməliyyatlarını şərtləndirən amillər

Ölkədə mövcud olan bank sistemi hal-hazırda Mərkəzi Bankdan, 26 bankdan, 48 bank olmayan kredit təşkilatından və 76 kredit ittifaqından ibarətdir. Onların hər birinin missiyası mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirməklə ölkədə həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin səmərəli şəkildə reallaşdırılmasını, təmin etməkdən ibarətdir.

Bankların iqtisadiyyatda yerinə yetirdikləri müxtəlif növ aktiv əməliyyatlar içərisində ən əsas yer kredit əməliyyatlarına aiddir. Bu əməliyyatları aparmaq üçün banklar aşağıdakı mühüm zəruri hərəkətləri icra edir:

- banklar təkcə öz vəsaitlərini deyil, bundan da çox özgələrinin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərini toplayaraq cəlb edir;
- toplanmış pul vəsaitləri öz ehtiyacları üçün deyil özgələrinin ehtiyaclarının ödənilməsinə istifadə edilir;
- toplanmış və yerləşdirilmiş vəsaitlərin mülkiyyət hüququ ilkin kreditorlarda, yəni bankların müştərilərində qalır;
- vəsaitlərin toplanması bankların fəaliyyətinin əsas növünə çevrilir və müasir şəraitdə onun icra edilməsinə xüsusi icazə -lisenziya tələb olunur [2, s.30].

Banklar kreditləşmə əməliyyatlarını aparmaq üçün ilkin olaraq özünün kredit resurslarını, resurs bazasını formalaşdırır. Aparılan kredit əməliyyatları həmin bazaya söykənir. Ölkədə qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarında hal-hazırda kreditlərin payı çox aşağıdır. Bu göstərici özünün ən yüksək səviyyəsinə 2015-ci ildə, kredit qoyuluşlarının ölkədə maksimum həddə çatdığı, yəni 21730,4 mln manat təşkil etdiyi dövrdə çatmışdır. Növbəti ildə, yəni 2016-cı ildə qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla yönəldilən investisiyalarda bank kreditinin payı əvvəlki il ilə müqayisədə 14% azalaraq 1727 mln manat təşkil etmişdir. Növbəti 2017-ci ildə isə həmin göstərici daha 15% azalmışdır. 2018-2019-cu illərdə bir qədər artım baş versə də hələ də 2016-cı ilin səviyyəsi əldə olunmamışdır. 2019-cu ilin nəticələrinə görə qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının strukturu aşağıdakı kimi formalaşmışdır (Diaqram 1).

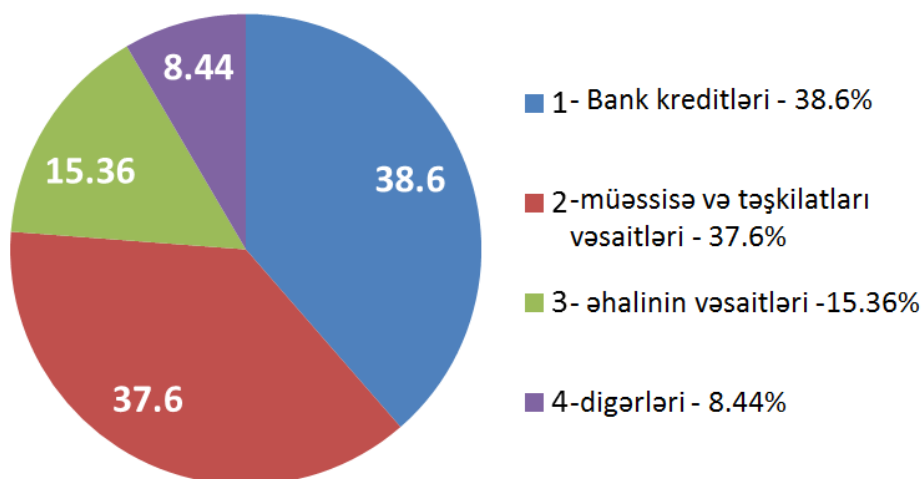

Diagram 1. 2019-cu ildə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla investisiyaların qoyuluş mənbələrinə görə strukturu

Mənbə [4]. Diagram Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Diagramdan göründüyü kimi qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla investisiyalarda bank kreditləri 38,6%, müəssisə və təşkilatların vəsaitləri 37,6%, əhəlinin vəsaitləri 15,36%, digər vəsaitlər isə 8,44% təşkil edir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemlərindəki analogi göstərici ilə müqayisədə bu səviyyə aşağı sayılır. Belə bir meylin, faktın olması iqtisadiyyatda narahatlıq yaradan amillərdəndir. Bu onun göstəricisidir ki, bank sektoru ilə real sektor arasında problem mövcuddur. Problemin olması nəticəsində isə banklar korporativ müştərilərini lazımi səviyyədə kredit resursları ilə təmin edə bilmirlər (3, səh 56).

Ölkəmizdə hal-hazırda əsas kapitalla investisiyalarda bank kreditlərinin payının az olmasının bir neçə səbəbini göstərmək olar:

- real sektorun bəzi sahələrində inhisarçılıq və digər mənfi meyillərin mövcud olması səbəbindən yaranan zəif rəqabətqabiliyyətliliyin nəticəsində həmin sahələrin cəlbedici olmaması;

- 2015-ci il böhranından və devalvasiyalarından sonra bankların əhəlinin və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini səfərbər etmək funksiyasını lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilməməsi səbəbindən kifayət dərəcədə investisiya resursları formalaşdırma bilməməsi;

- əhəlinin gəlirlərinin az olması səbəbindən banklar üçün real sektorda uzunmüddətli kreditləşmə aparmaq məqsədilə zəruri səviyyədə vəsaitlər cəlb etməyin çətin olması;

- real sektorda bir çox layihələrin ya xarici kapital hesabına, ya da ki, dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşməsinin üstünlük təşkil etməsi;

- sosial və infrastruktur layihələrin əsasən dövlət vəsaitləri hesabına maliyyələşməsi və bu sahədə korporativ sektorun çox az paya malik olması və s.

Əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarında kreditlərin həcmnin az olduğu şəraitdə, firmalarda investisiya üçün mənbə rolunu mənfəət oynayır. Lakin nəzərdən qaçırmmaq olmaz ki, firma mənfəəti kapital qoyuluşlarına yönəltdiyi halda onun investisiya fəaliyyəti

məhdudlaşır. Buna görə də real sektorda firmalar zəruri inkişaf səviyyəsinə yalnız xüsusi vəsaitlər hesabına nail ola bilmirlər. Real sektorda artım çox dar, məhdud çərçivədə sahələrdəki müəssisələrdə müşahidə edilir. Bu əsasən müxtəlif sahələrdə yenilənmə əmsalının, əsas istehsal fondlarının aşınmasının təhlili zamanı özünü biruzə verir [6, s.183].

Azərbaycan iqtisadiyyatında kredit aktivliyinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də bankların kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olması və uzunmüddətli passivlərin defisiti ilə əlaqədardır [3, s.59]. Bankların məcmu kapitalı 01.01.2020-ci il tarixə qeyri-neft ümumi daxili məhsulun 9%-ni təşkil etmişdir [4]. Bu göstərici inkişaf etmiş ölkələrin analoji göstəricisi ilə müqayisədə bir neçə dəfə aşağıdır. Elə həm də bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanda banklar real sektoru kifayət dərəcədə kreditləşdirə bilirlər. Bank sektorunun mövcud vəziyyəti və əsas kapitalla investisiyalarda bank kreditlərinin payının az olması ölkədə aparılan pul-kredit siyasətinin nəticəsidir [7, s.47].

Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində aparılan kredit əməliyyatlarının aktivliyinə, onun səviyyəsinə, xarakterinə, məzmununa birbaşa təsir edən pul-kredit siyasətinin zəruri parametrləri ölkə iqtisadiyyatının strukturu ilə, onun inkişafının hədəf və prioritetləri ilə sıx bağlıdır. Ölkədə son il ərzində kreditləşmənin vəziyyətini nəzərdən keçirsək görürük ki, həyata keçirilən pul-kredit siyasəti passiv xarakter daşıyır və o ən çox yüksək səviyyədə valyuta siyasətindən asılıdır. Ölkədə valyuta ehtiyatları artdıqca pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasının məqsəd və prinsipləri xeyli sayda valyuta siyasətinə tabe etdirilmiş və çox hallarda ondan asılı vəziyyətə salınmışdır. Elə bu səbəbdən də kredit əməliyyatları üzrə hər il verilmiş yeni kreditlərin həcminə baxdıqda, onun ÜDM-dəki payının dinamikasını təhlil etdikdə onun aşağı səviyyədə olduğunu görürük (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. 2010-2019-cu illər ərzində Azərbaycanda iqtisadiyyata qoyulmuş yeni kreditlərin
ÜDM-dəki pay dinamikası (mln manatla)

İllər	Ümumi daxili məhsul		Yeni kredit qoyuluşları		Kredit qoyuluşlarının ÜDM-də payı %-lə
	həcmi	dəyişmə (+;-) %-lə	həcmi	dəyişmə (+;-) %-lə	
2010	42645.0	119.2	755.9	62.0	1.78
2011	52082.0	122.6	686.9	90.8	1.32
2012	54743.7	105.1	2393.4	348.4	4.4
2013	58182.0	106.2	3179.2	132.8	5.4
2014	59014.1	101.4	3119.7	98.1	5.3
2015	54380.0	92.1	3187.8	102.2	5.8
2016	60425.2	111.1	-	-	-
2017	70337.8	116.4	-	-	-
2018	80092.0	113.8	1262.5	-	1.5
2019	81681.0	102.0	2079.7	164.7	2.5
Cəmi	613402.8		16665.1		2.7

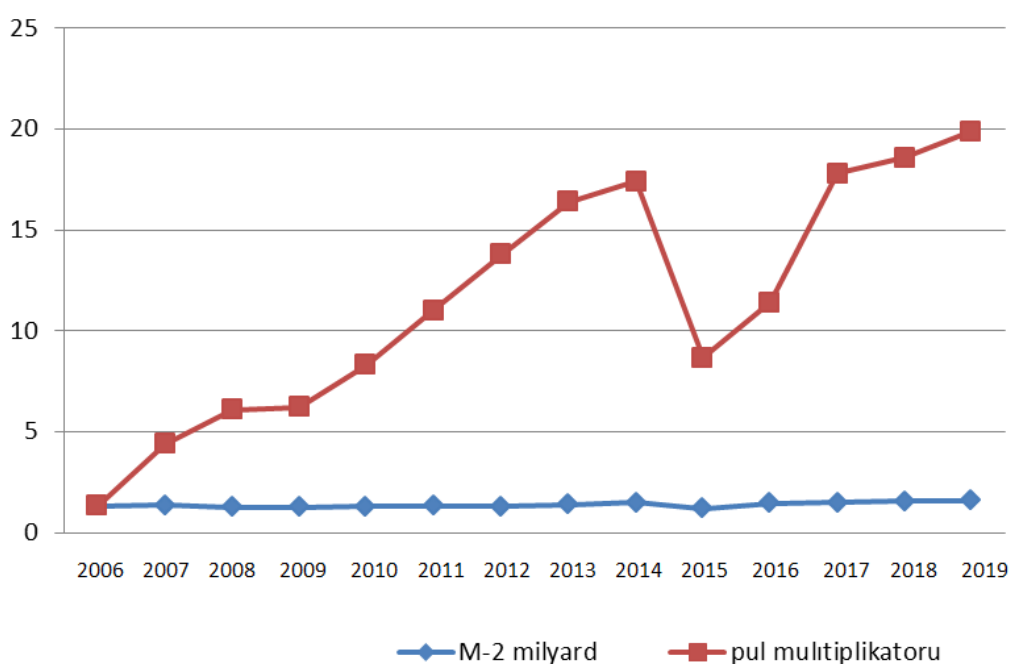
Mənbə [4; 5] Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl göstəricilərindən aydın olur ki, təhlil edilən 2010-2019-cu illər ərzində təkcə 2015-ci il istisna olmaqla hər il ÜDM-in həcmində artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. Lakin real iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında analoji dinamika müşahidə olunmur. Belə ki, təhlil edilən son 10 il ərzində artımın müşahidə olunduğu illərin sayı beşdir. Qalan illərdə isə, daha doğrusu 2010, 2011, 2014-cü illərdə azalma baş vermiş, 2016, 2017-ci illərdə isə yeni kreditlər yox dərəcəsində olmuşdur. Həmin illər ərzində yeni kredit qoyuluşlarının ÜDM-də çəkisi 2010-cu ildə 1,78%, 2011-ci ildə 1,32%, 2012-ci ildə 4,4%, 2013-cü ildə 5,4%, 2014-cü ildə 5,3%, 2015-ci ildə 5,8%, 2018-ci ildə 1,5%, 2019-cu ildə isə 2,5% təşkil etmişdir. Son 10 il ərzində bu göstəricinin səviyyəsi ölkə üzrə artan yekunlarla müqayisə etdikdə 2,7 % təşkil etmişdir. Göründüyü kimi bu göstərici yalnız üç il ərzində 2013-2015-ci illərdə 5% səviyyəsindən bir qədər artıq olmuşdur. Lakin bu səviyyə inkişaf etmiş ölkələrin analoji göstəricisi ilə müqayisədə dəfələrlə aşağıdır.

Bu göstəricinin belə aşağı səviyyədə formalaşması valotillik dövründə ölkədə çevik pul-kredit siyasətinin aparılması ilə əlaqədar olmuşdur. 2015-ci il böhranı və baş vermiş iki devalvasiya nəticəsində 2016-2017-ci illərdə yeni kreditlər demək olar ki, verilməmiş, əksinə həmin dövrlərdə banklardan xeyli, küllü miqdarda depozitlər geri çəkilmişdir. Nəticədə kredit aktivliyi əvvəlki illərə nisbətən daha da zəifləmiş və 2015-ci il ilə müqayisədə yeni kredit qoyuluşlarının ÜDM-dəki payı 2018-ci ildə 3,8 dəfə, 2019-cu ildə isə 2,1 dəfə aşağı düşmüşdür.

Ölkədə aparılan pul-kredit siyasətinin təsiri altında formalaşan kredit aktivliyinə təsir edən ən mühüm amillərdən biri də tədaviyədəki pul kütləsi və pul multiplikatorudur. Bu göstəricilərin təsiri altında formalaşan meylləri öyrənmək üçün böhrandan əvvəlki dövrlər üçün xarakterik olan vəziyyəti nəzərdən keçirmək lazımdır. 2014-cü ildə M2, yəni bank sistemindən kənarda olan pul kütləsi, üstəgəl banklardakı manatla olan depozitlərin həcmi 17,4 mlrd manat təşkil edərək analoji göstəricinin 2006-cı ildəki səviyyəsinə, yəni 2,1 mlrd manata nəzərən 8,3 dəfə artmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qeyd edilən dövr ərzində pul iqtisadiyyata təklifi bank sistemi tərəfindən kredit multiplikatoru vasitəsi ilə deyil, Mərkəzi Bank tərəfindən artırılmışdır. Həmin dövrdə M2 qeyd olunduğu kimi 8,3 dəfə artdığı halda M0, yəni bank sistemindən kənardakı pul kütləsi 8 dəfə artaraq 1,3 mlrd manatdan 10,2 mlrd manata çatmışdır. Elə həmin dövr ərzində manatda pul bazası, yəni tədaviyədə və bankların kassalarında olan nağd pullar, həmçinin bank ehtiyatları hesablarında milli valyutada olan qalıqların məbləği 7 dəfə artaraq 1,6 mlrd manatdan 11,5 mlrd manata çatmışdır. Mərkəzi Bankın beynəlxalq ehtiyatlar statistikasının məlumatları göstərir ki, ölkədə pul təklifi valyuta bazarında Mərkəzi Bank tərəfindən fəal surətdə xarici valyutanın alınması hesabına baş vermişdir. Təhlil edilən dövr ərzində Mərkəzi Bankın beynəlxalq ehtiyatları 2006-cı ildəki 2,2 mlrd dollardan 6,27 dəfə artaraq 2014-cü ilin sonuna 13,8 mlrd dollara çatmışdır. Bunun nəticəsində bankların kredit fəaliyyətini xarakterizə edən pul multiplikatoru müəyyən qədər artmışdır. Lakin bu artıma baxmayaraq həmin göstərici aşağı səviyyədə olaraq 1,41 səviyyəsində olmuşdur [3, s.60].

2015-ci ildə böhran nəticəsində devalvasiyalar baş verdikdə M2 pul kütləsinin azalması baş vermişdir. Bu Mərkəzi Bank tərəfindən manatın qorunub saxlanması məqsədilə valyuta bazarında kütləvi surətdə dollara çatması nəticəsində meydana çıxmışdır. Nəticədə 2016-cı ilin sonuna Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları 4 mlrd dollaradək azalmışdır. 2018-ci ildə isə bu göstəricilərdə yenidən artımlar baş vermiş və 2019-cu ilin sonuna M2-nin kütləsi, həm də Mərkəzi Bankın beynəlxalq ehtiyatları artmış, pul multiplikatorunun səviyyəsi bir qədər yüksəlmişdir (Diaqram 2).

Diaqram 2. M2 pul kütləsinin artım dinamikası və pul multiplikatorunun səviyyəsi.
Mənbə [4]. Diaqram Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tərəfimizdən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatında kredit aktivliyinə təsir edən çoxsaylı amillərdən biri də kreditlər üzrə və həmçinin depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksək olmasıdır. Bu iki amil üzrə dərəcələrin yüksək olmasının özü də çoxsaylı digər amillərdən asılıdır. Onların hər biri ayrılıqda araşdırmalar aparılmasını tələb edir.

Nəticə. Azərbaycanda iqtisadiyyat sferasında kredit aktivliyinin xarakterik xüsusiyyətlərini araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə kreditləşmə əməliyyatları 1991-2000-ci illərdə çox zəif templərlə getmişdir. Bu əməliyyatların ən dinamik dövrü 2004-cü ildən sonra başlamışdır. Bu bir tərəfdən neft sektorunun sürətli və dinamik inkişafı ilə, digər tərəfdən isə ölkənin valyuta ehtiyatlarının artması ilə izah edilə bilər. Əgər ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları 2006-cı ilə qədər hər il 500 mln manatı ötmürdüsə, bu göstərici sonrakı illərdə daha yüksək məbləğlərdə olmuşdur. belə ki, yeni kredit qoyuluşlarının həcmi 2006-cı ildə 921,8 mln manat, 2007-ci ildə 2318,3 mln manat, 2008-ci

ildə 2509,3 mln manat, 2009-cu ildə 1216,2 mln manat, 2010-cu ildə 755,9 mln manat, 2011-ci ildə 686,9 mln manat, 2012-ci ildə 2393,4 mln manat, 2013-cü ildə 3179,2 mln manat, 2014-cü ildə 3119,7 mln manat, 2015-ci ildə 3187,8 mln manat, 2018-ci ildə 1262,5 mln manat və 2019-cu ildə isə 2079,7 mln manat təşkil etmişdir. Belə artımların olmasına baxmayaraq kredit aktivliyi yüksək olmamışdır. Hər il kredit qoyuluşlarının ÜDM-də payı aşağı olması, həm də ki, pul multiplikatorunun aşağı səviyyədə olması bunu sübut edir. Kredit bazarının aktivliyinin yüksəlməsi üçün ilk növbədə bankların kapital bazasının yüksəldilməsi, onların kapitallaşma səviyyəsinin artırılması üçün tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin normativ-hüquqi sənədlərlə təsbit olunması və banklarda bu istiqamətdə formalaşmış olan standartlar təkmilləşdirilməlidir. Digər bir tərəfdən depozit və kredit faizləri üzrə tətbiq edilən siyasətin əsas məqsədləri real sektorun inkişafı maraqlarına tabe etdirilməlidir. Paralel olaraq real sektorda iqtisadi subyektlərin rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin artırılması üçün münbit mühit formalaşdırılmalıdır. Qeyd edilən və daha çox sayılı amillərin nizama salınması nəticəsində ölkədə səmərəli pul-kredit siyasəti təşkil etmək və iqtisadiyyatda kredit aktivliyini yüksəltmək olar.

Ədəbiyyat

1. İnkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, "OSKAR" NPM nəşriyyatı, 2010, 204 səh.
2. Bağırov M.M. (2013), Banklar və bank əməliyyatları (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı, Nurlan, 512 səh.
3. Мусаев С.И. (2018), Повышение роли коммерческих банков в реальном секторе экономики (Диссертация представленной на соискание ученой степени доктора философии по экономике по специальности 5301.01- Внутренняя фискальная политика и государственные финансы и 5308.01 - "Общая экономика", Баку, 128 стр.
4. Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatları, 2020.
5. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materialları, 2020.
6. Масленников В.В. (2016), Факторы развития национальных банковских систем. СПб: изд. СПбГУЭФ, 206 стр.
7. Мəmmədov Z.F. (2013). Bank işi və elektron bankçılıq. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 450 səh.